

Posta Anna: Neolatin bibliai költészet a 16–17. századi Magyarországon

Csokonai könyvtár 61

Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2022, 284 l.

HAJDU Ildikó

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, doktori hallgató

ORCID: 0000-0002-9942-2865

Posta Anna *Neolatin bibliai költészet a 16–17. századi Magyarországon* című monográfiája a szerző disszertációjának¹ kiegészítéséből, átdolgozásából született, s a kötet átgondoltsága mind a szerkezeti felépítését, mind pedig a feldolgozott primer és szekunder irodalom mennyiségét tekintve megmutatkozik. Posta munkája a kora újkori latin nyelvű magyarországi bibliai költészet átfogó elemzését nyújtja a szövegek mélyfúrászerű, mikrotextuális analizisétől a tágabb esztétörténeti kontextus felvázolásáig.

A kötet által tárgyalt korpusz az RMK és RMNy köteteinek bibliográfiai anyagából válogat, nem törekszik a 16–17. századi magyarországi neolatin biblikus anyag teljességének tárgyalására, bár az olvasó számára a korpusz egészének akár táblázatos felvillantása még inkább szemléltethetné a kötet vállalásának nagyságát. Posta Anna könyve egy olyan szövegkorpusz hiánypótló elemzésére vállalkozik, amely mind ez ideig nem állt a magyar irodalomtörténeti kutatások előterében, sőt, ezek a szövegek gyakran – a magyarországi latin nyelvű irodalmiság más emlékeivel egyetemben – az összefoglaló munkákból is kimaradtak, kívül rekedtek a magyar irodalomtörténeti kánonon.

A kötet célkitűzése ebben az értelemben kettős: Posta nem szorítkozik a szövegek interpretációjára, kontextualizációjára, hanem hozzáférhetővé teszi, ismerteti, feltárja, és további tudományos vizsgálódások „alapanyagául” kínálja ezt a korpuszt. A kötet ezen aspektusát, alapku-
tató-jellegét erősíti a függelékben található szövegközlés is: Posta Anna Laskai Csókás Péter *Énekek éneke*-parafrázisát teszi közzé fényképmásolat formájában, amely a legnagyobb terjedelmű a kötetben elemzett, digitálisan nem hozzáférhető magyarországi munkák közül. Emellett Posta minden esetben közli az elemzett szövegek magyar nyelvű fordítását is, s leggyakrabban saját (tartalmi vagy szöveghű) prózai fordítást ad. Posta Anna kutatása ezáltal szorosan kapcsolódik a magyar irodalomtörténeti kutatások azon – például Szörényi László, Imre Mihály vagy Szabó András nevével fémjelvezhető – irányához, amely a magyarországi neolatin költészet feltárására, kánonba való integrálására törekszik, a latinitás és a népnyelvűség szoros összekapcsolódását hangsúlyozva a kor irodalmi gondolkodásában.

---

1 POSTA Anna, „Sacra poesis: A késő humanista (1514–1619) neolatin bibliai költészet hazai és nemzetközi kontextusban” (doktori értekezés, DE Irodalom- és Kultúratudományok Doktori Iskola, 2019).

A kötetben elemzett korpusz kiterjed a 16. század egészére, illetve túl is nyúlik azon; a válogatás határpontjának a *Delitiae Poetarum Hungaricorum* című összefoglaló antológia 1619. évi megjelenését jelöli ki. A korpusz időbeli határainak meghatározása során a késő humanizmus (Späthumanismus) korszakmegjelölést alkalmazza. A késő humanizmus a német irodalomtörténeti kutatásokban, a humanista antikvitásreceptió utolsó korszakának megjelölésére (a 16. század végével, a 17. század első évtizedeivel bezárólag) használatos fogalom, amelynek a magyar irodalomtörténet-írásba való bevezetésére Szabó András tett nagyszabású kísérletet. A kötetben analizált szövegek zöme a 16. század második felében keletkezett, az elemzett korpusz összeállítása során azonban Posta nem érvényesíti mereven ezeket az időbeli kereteket; a vizsgálat azokra a szövegekre is kiterjed, amelyek bár a reformáció évtizedeiben (vagy akár azt megelőzően) keletkeztek, az antikvitáshoz való viszonyulás, kultúrakonceptió tekintetében mégis párhuzamosak a kötet fókuszában álló késő humanista tendenciákkal.

Az, hogy Posta Anna a korszakolás kapcsán főként a német irodalomtörténeti kutatások belátásaira támaszkodik, a magyarországi 16–17. századi neolatin bibliai költészet sajátosságaiból, összetételéből fakad. Az elemzett szövegek szerzői között sok magyarországi német származású humanistával találkozunk (például Caspar Pilcius, Georg Ostermaier, Christian Schesaeus, Georg Purkircher stb.). A magyar származású szerzők esetében pedig a protestáns felekezetekhez való tartozás magyarázza azt, hogy a magyarországi anyag fő mintáját a német, főként Wittenberg köré összpontosuló szerzők neolatin bibliai költészetében találhatjuk meg. A magyarországi szerzők mindegyike – Zsámboky Jánostól eltekintve, akinek azonban katolikus felekezetiiségénél meghatározóbbak irénikus kötődései – valamely protestáns felekezetet erősíti. Emellett a magyarországi szerzőknek, németországi társaikhoz hasonlóan, szintén nem csak a bibliai költészet területén születtek munkái: szinte mindnyájan jelentős alkalmi költők is – azaz aktív résztvevői a magyarországi irodalmi közélet alakulásának.

A kötet hat fejezetből áll. Posta elsőként a magyarországi humanista kört mutatja be, és helyezi el nemzetközi viszonyrendszerben, majd a kötet által tematizált költészeti irányzatot, a latin nyelvű bibliai költészetet (*sacra poesis*) definiálja, eszmétörténeti kontextusaira is kitérve. Az elméleti háttér felvázolását a bibliai költészet „alműfajainak” tárgyalása követi. A szerző minden fejezetet a magyarországi példák ismertetésével és elemzésével kezd (az első és különösen a második fejezetben bemutatott szempontok mentén), majd a fejezetek végén a tárgyalt szövegcsoporthoz kapcsolódó németországi tendenciákat vázolja fel (Ralf Georg Czapla összefoglaló jegyzékének felhasználásával), és hasonlítja össze a magyarországi példákkal. Posta tehát nemcsak a koncepcionális háttér, hanem a praxis elemzése során is kiemelt jelentőséget tulajdonít a németországi analóg folyamatok ismertetésének. A kötet azonban a legtöbb esetben csak közvetett hatást sejtet, nincs utalás az egyes szerzők vagy szövegek között lévő szorosabb kapcsolódásra.

Posta Anna a magyarországi (késő) humanista értelmiségi elit kialakulásának bemutatása során is a német modell meghatározó szerepét hangsúlyozza: a magyarországi humanisták jellemzően németországi peregrinációjukon keresztül kapcsolódtak be a nemzetközi *res publica litteraria* vérkeringésébe, s ez a folyamat számukra egybeesett – és így szükségszerűen össze is fonódott – a wittenbergi teológiában és retorikaoktatásban való elmélyüléssel. Posta Anna azokat a forrásokat, amelyeket már a megelőző irodalomtörténeti kutatás is felhasznált a magyarországi humanista kör tagjainak és működésének körvonalazásához (Forgách Mihály és Justus Lipsius levélváltását, Rimay János Lipsiushoz írott levelét, Rimay Balassi-epicédiumának Darholcz Kristófhhoz intézett ajánlását), Tolnai Balog János Joannes Bocatiusnak dedikált latin nyelvű disztichonos költeményének

elemzésével egészíti ki: Tolnai Balog versében németországi és (felső-)magyarországi humanisták sorát vonultatja fel – akik mind Bocatiust dicsőítik. A költemény németországi humanistákra való hivatkozásai ismét azt erősítik, hogy itt keresendő a magyarországi humanizmus elsődleges mintája, orientációja. Posta Anna Csonka Ferenc kritikai kiadásának névjegyzéke alapján kísérletet tesz a felsorolt személyek azonosítására, s az azonosított magyarországi humanisták esetében a foglalkozásuk és társadalmi státuszuk meghatározására is, ezáltal egy, az értelmiségi és a közigazgatási-katonai protestáns elitre kiterjedő kapcsolathálózat bontakozik ki Felső-Magyarországon.

A humanista elithez hasonlóan a bibliai költészet koncepcionális háttérének felvázolása során is a németországi elméletre és praxisra támaszkodik Posta Anna, ez szolgál fő viszonyítási pontként a magyarországi tendenciák bemutatásához, értékeléséhez. A kötet második fejezetében Posta a bibliai költészet (*sacra poesis*) fogalmát vezeti be és értelmezi; egyrészt a szövegek kísérőszövegeiből kiolvasható (ön)reflexiók, másrészt a nemzetközi irodalomtörténeti kutatások eredményei mentén. A *sacra poesis* fogalmát – mint műfajcsoportot megjelölő terminust – Posta Anna alakítja ki a 16–17. században használatos *sacra poemata* / *poemata sacra* kifejezés mintájára, valamint az angol és német szakirodalom analóg fogalomalkotásai (például *christliche* / *geistliche Dichtung*, *Christian poetry*, *biblical poem*), illetve Imre Mihály *poetica Evangelica* / *Evangeliorum* fogalma nyomán. A *sacra poesis* műfaját Posta két paradigma metszéspontján helyezi el, benne a szövegekben az antikvitas poétikai örökségének, valamint a bibliaértelmezés és -magyarázás, illetve az ehhez kapcsolódó irodalmi alkotás hagyományainak összjátéka érhető tetten. A *sacra poesis* alá tartozó szövegek két nagyobb csoportba sorolhatók forrástextusuk alapján: a szövegek vagy valamelyik (akár deuterokanonikus) bibliai könyvet, szövegrészt parafrázeálják latin nyelven, az antik retorikai-poétikai eszközkészlet felhasználásával, vagy pedig klasszikus műfajokat, esetlegesen antik műveket krisztianizálnak.

Posta Anna Jozef IJsewijn és Ralf Georg Czapla monográfiái nyomán a 16. század második felében kibontakozó magyarországi *sacra poesis* irodalmi előzményét az ókeresztény kor latin nyelvű költészetében találja meg. A *sacra poesis* műfajcsoporthoz tartozó kiadások paratextusai is felhívják a figyelmet a szövegek teoretikus megalapozása során az ókeresztény irodalom elméleti háttérének párhuzamos vonásaira: az antikvitas retorikai-poétikai vívmányainak megőrzése mellett (amely a retorikaoktatás elsődleges forrásanyagaként szolgált), a „bűnös”, pogány tartalmat erkölcsös, keresztény tartalommal szükséges helyettesíteni. A *trivium* (grammatika-dialektika-retorika) oktatásának fontosságát is a *Szentírás*-magyarázat felől határozzák meg a 16. századi protestáns humanista teoretikusok (például Melanchthon).

A *sacra poesis* műfajcsoport funkcióját, illetve befogadásának színterét Posta Anna a kiadások kísérőszövegeinek megállapításai alapján a didaxis felől közelíti meg. A tanító célzatosság kettős értelemben nyilvánul meg a korpuszban: a szövegek a keresztény (gyakran morális jellegű) tanítások mellett az antikvitas retorikai-poétikai eszményét is továbbörökítik. A szövegek azonban, a paratextusok tanúsága szerint túlmutatnak az iskolai használaton: a közösség egésze számára is alkalmasak lehetnek a hit megőrzése, megerősítése szempontjából. Mindennek elméleti háttereként Posta a protestáns humanizmus nyelvelméleti koncepcióját mutatja fel: a retorika, ismételten ókeresztény kori minták nyomán, a jóról való meggyőzés művészeteként értelmeződik, és az írásmagyarázat is egyfajta retorikai aktusként tűnik föl. Nem kérdőjelezve meg az ókeresztény kori elméleti irodalom és költészet felértékelődését a reneszánsz humanizmusban – amit a szövegkiadások nagy száma is alátámaszt – utalni lehetne még a középkori tendenciákra is: mennyiben beszélhetünk esetlegesen a latin nyelvű bibliai hermeneutika és költészet hagyományának folytatolagosságáról?

A *sacra poesis* műfajcsoport alkategóriáit, alműfajait is forrástextusaik szerint jelöli ki a szerző, és ezek mentén a műfajok mentén szerveződnek a kötet további fejezetei is. Posta Anna az első két fejezet elméleti belátásait kamatoztatva elemzi a korpuszt, retorikai, poétikai és stilisztikai szempontokat érvényesítve, valamint a szövegkiadások paratextusaira támaszkodva a szövegek funkciójának meghatározása során. Az elemzés elsősorban a szövegek paratextusainak (ön)interpretációs, kontextualizáló megnyilvánulásai mentén halad, így például a nemzeti narratíva vagy a törökellenesség felől olvassa a szövegeket. Érdeemes lenne azonban ezeket a diskurzusokat is kritika alá vetni.

A kötet harmadik fejezete a *Zsoltárok könyvének* alapuló parafrázisokat tárgyalja. A latin nyelvű zoltárparafrázeálás humanista praxisának népszerűsége a magyarországi anyagra érvényes – ezt mutatja az is, hogy a kötet nem az ószövetségi parafrázisok között (negyedik fejezet) tárgyalja a zoltárparafrázisokat, hanem – mind nagy számuk, mind jelentőségük okán – önálló egységet szentel nekik. A zoltárparafrázisokon belüli további osztályozást is tartalmi szempontok vezérlik, Posta Anna a harmadik fejezet három alegységében a hagyományos tematikus felosztás szerint elemzi a magyarországi latin nyelvű zoltárátiratokat: elkülönülnek egymástól a panasz- és hálaadózsoltárok (III. 1.), a király- és bölcsességi zoltárok (III. 2.), valamint a himnuszok és dicsőítő zoltárok (III. 3.). Posta elsőként a parafrázeált zoltárok kanonikus interpretációját összegzi Kálvin zoltármagyarázatainak felhasználásával, majd az eredeti zoltárok és a parafrázisok szövegét olvassa össze. Az alapos elemzéseknek köszönhetően kirajzolódik a szövegek erőteljes retorizáltsága, a bővítés mint meghatározó retorikai eszköz, valamint a parafrázisok szinkretikus jellege is. Megemlíthető, hogy szerencsésebb lett volna, ha a szerző a zoltárok (valamint a továbbiakban elemzett bibliarészletek) szövegét nemcsak magyarul (a Magyar Bibliatársulat revideált, újfordítású protestáns *Bibliáját* idézve) adja meg, hanem a korban használatos *Vulgata*-beli (*Psalterium Gallicanum*) szövegvariáns is közli, ezáltal a szövegszerű egyezések-különbségek még látványosabbá váltak volna. Posta jellemzően a szövegkiadások kísérszövegeinek, a bennfoglaló kötet kontextusának bevonásával elemzi a zoltárparafrázisokat, és gyakran tulajdonít aktualizáló jelentéstartalmat a szövegeknek (például segélykérés a török elleni harcban). Az aktualizálhatóság így a zoltárparafrázis-műfaj népszerűségének egyik okaként merül föl.

Mindemellett azonban, Posta Anna megállapítása szerint, a magyarországi latin nyelvű zoltárparafrázisok alulmúlják a németországiakat nyelvi megkomponáltság tekintetében: a magyarországi szerzők többsége „az eredeti bibliai szöveg hű követésére szorítkozik, kevésbé részleteznek, csupán kisebb nyelvi színezések, változtatások figyelhetők meg parafrázisaikban.” (113.) A magyarországi szerzők parafrázisaira keresztény moralitás (s nem az antik retorikai-poétikai eszmény) közvetítésének paradigmáját látja érvényesnek, s a nyelvi megformáltság hátterbe szorulásáért az aktuális politikai helyzetet teszi felelőssé.²

A *sacra poesis* többi alcsoportjának helyzetét már nem minden esetben látja ilyen keserűen a szerző – ugyanakkor a kötet értékítéletei esetlegesen vita tárgyát képezhetik a további vizsgálódások alkalmával. A negyedik fejezetben három nagyobb lélegzetvételű, ószövetségi könyvet parafrázeáló szöveget tárgyal a kötet: Purkircher parafrázisát a deuterokanonikus *Bölcsesség könyvéhez* (IV. 1.), Laskai Csókás Péter *Énekek éneke*-parafrázisát (IV. 2.), valamint Bocatius

2 „Alig van itt nyoma a németeknél látott formai-nyelvi bravúroknak, a merészen antikizáló szóhasználatnak. A félelem és a kétségbeesés mindenben eluralkodik, a költői tehetség megcsillogtatása helyett a könyörgés, a vezeklés és a segélykérés veszi át a vezető szerepet.” (113.)

átiratát a szintén deuterokanonikus *Sirák fia könyvéhez* (IV. 3.). Purkircher és Laskai Csókás parafrázisát ismét, részben paratextusaik elemzése alapján, didaktikus-aktualizáló jellegűnek értékeli Posta, és retorikai-poétikai megalkotottságukat nem tartja jelentősnek – ellentétben a németországi párhuzamok között felmutatott Eobanus Hessus parafrázisával a *Prédikátor könyvéhez*. Ugyanakkor Posta elismerően nyilatkozik a függelékben közzétett Laskai Csókás-szöveg szerkezetének megkomponáltsága kapcsán, a harmadikként elemzett Bocatius-parafrázis pedig, értékelése szerint „a legkidolgozottabb a magyarországi ószövetségi átköltések közt” (142), illetve retorikai tudatosság és antikizálás szempontjából is egyenértékűnek tartja Bocatius munkáját a németországi Seckerwitz parafráziásával a *Sirák fia könyvéhez*.

Az újszövetségi *locust* feldolgozó magyarországi parafrázisokat is forrástextusuk alapján különíti el Posta Anna: az ötödik fejezet elsőként a *Máté evangéliumának* részletét tematizáló Christianus Schesaeus hamis prófétákról írott parafrázisát (V. 1.), majd Schesaeus egy másik művét, *János evangéliumának* tizedik részét parafrázáló szövegét tárgyalja (V. 2.). Az ötödik fejezet harmadik alegysége Caspar Pilcius *Lukács evangéliumához*, valamint *Pál apostol rómaiakhoz írott leveléhez* kapcsolódó parafrázisait elemzi. A németországi párhuzamos tendenciák (Andreas Spethe és Johann Spangenberg evangéliumi szöveghelyeket parafrázáló művei) elemzését követően Posta arra a következtetésre jut, hogy az újszövetségi parafrázisok esetében, a formai-műfaji változatosságot és a retorizáltság magas fokát illetően, nincs eltérés a magyarországi és németországi munkák között.

A kötet utolsó, hatodik fejezetében a magyarországi krisztianizált *carmen*eket, illetve Leonhardus Mocoschinus eposzimitációként is interpretálható *Ószövetség*-parafrázisát tárgyalja. A *carmen*ek közül elsőként Caspar Pilcius *Meditationes Piaae* című kötete kerül bemutatásra (VI. 1.). Pilcius *carmen*jei mellett a hatodik fejezet „egyéb bibliai carmenimitációkat” is vizsgál (VI. 2.): Zsámboky János 1553. évi karácsonyi *oratójához* kapcsolódó négyrészes versfüzérének első darabja után a sziléziai Friedrich Reis disztichonos költeményét elemzi, amely csak lőcsei kiadási helye okán kapcsolódik a magyarországi költészethez. A *carmen*ek között utolsóként Nikolaus Erhard és Adam Taganius szövegeit tárgyalja a kötet, amelyek, Posta megállapítása szerint, a spektrumként elgondolt szinkretizmus két szélső értékét testesítik meg: Erhard Ádám és Éva történetét tematizáló munkájában a biblikus-vallási, Taganius költeményében pedig az antik paradigma, a retorikai megalkotottság érvényesül hangsúlyosan. Mocoschinus, a kötetben utolsóként elemzett (VI. 3.), *Ószövetség*-parafrázisát pedig éppen azért látja Posta egyedülállónak, mivel egyensúlyi helyzetet teremt a két pólus között. A magyarországi krisztianizált antik műfajimitációk színvonala azonban még így is elmarad a németországi példák (például Georg Fabricius és Nicodemus Frischlin szövegei) mögött: a magyarországi szövegekben csupán részlegesen, egy-egy elemre vonatkozólag mutatkozik meg az antik modellek imitálása.

Posta Anna monográfiája a 16–17. századi magyarországi latin nyelvű bibliai költemények korpuszának áttekintésével, egyes szövegek mélyreható elemzésével és a németországi tendenciákkal való összehasonlításával egy eddig szinte teljesen ismeretlen, kevéssé vizsgált szöveganyagot tett hozzáférhetővé az irodalomtörténeti kutatások számára. Posta elemzéseiből az is kiviláglik, hogy a korszak magyarországi költészete – még ha el is marad a németországi mintáktól – ugyanabban a koncepcionális keretrendszerben működik, ugyanazokkal a retorikai-poétikai eszközökkel operál, mint a 16–17. századi európai *res publica litteraria* vonzáskörzetébe tartozó költők, s ugyanúgy az antikvitás és a kereszténység kényes egyensúlyának megteremtésével kísérletezik.